
ВЕРНУДІНА І.В.,

доктор філософських наук,
доцент, кафедра державної
політики та управління
політичними процесами,
Національна академія
державного управління
при Президентові України,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: РЕАЛІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано психологічне підґрунтя політичної влади, визначені засоби політичної комунікації, психологічна парадигма мислення, досліджені особливості впливу влади на психіку особистості.

Ключові слова: влада, політика, політичні комунікації, психологічна парадигма, психіка, диктатура.

В статье проанализированы психологические основы политической власти, определены средства политической коммуникации, психологическая парадигма мышления, исследованы особенности влияния власти на психику человека.

Ключевые слова: власть, политика, политические коммуникации, психологическая парадигма, психика, диктатура.

The article analyzes the psychological basis of political power, identify the means of political communication, the psychological paradigm of thinking, investigated the influence of power on the human psyche.

Key words: power, politics, political communication, psychological paradigm, psyche, dictatorship.

Наукова література, попри значні теоретичні напрацювання у галузі політичної психології, політології та державного управління, пропонує численні варіанти визначення поняття «*влада*». Завдання ще більше ускладнюється, коли мова йде про такий соціально-психологічний феномен як «*політична влада*». Дослідження даної дефініції як з науково-теоретичної, так і з практично-прикладної точок зору уявляється неможливим без урахування психологічного, індивідуально-особистісного чинника. Тому особливості влади та владних відносин у творенні державної політики варто розглядати в контексті *політичної психології* як специфічної галузі гуманітарного знання. За умови, що влада є тим психологічним механізмом, ефективне функціонування якого й забезпечує власне політичну діяльність держави.

З позиції сучасних психологічних досліджень *політика* розуміється як *сукупність дій, скерованих на досягнення влади, її утримання, використання і максимальну реалізацію*. Саме тому слід розрізняти економічну, соціальну, інформаційну, військову, технічну, культурну сфери політики як специфічні й, водночас, відмінні політичні явища. Та нічого у світі, тим більше у сфері політичної діяльності, не існує поза наявністю суб'єктного чинника в основі.

Політику творять люди і для людей, конкретні особистості, яким властиві унікальні психоемоційні риси. Усі дії та вчинки людини безпосередньо пов'язані з її психологічними особливостями. Тож вивчати й узагальнювати

шляхи формування політичної свідомості слід, насамперед, на ґрунті особистісного підходу. Лише такі похідні здатні забезпечити розуміння індивідуальної відповідальності як окремого громадянина, так і професійного політика або групи політичних діячів за ситуацію, що склалася у країні й суспільстві.

Глибокі філософські й етичні міркування у цьому сенсі знаходимо у Ф. Ніцше: «*Ми позбавляємо мораль її природного характеру, коли відокремлюємо вчинок від людини, коли скеровуємо нашу ненависть або презирство проти «гріха», коли думаємо, що існують вчинки, котрі хороші чи погані самі по собі.*

Відновлення «природності»: вчинок сам по собі цілком позбавлений цінності: уся справа в тому, хто його здійснює. Той самий «злочин» може бути в одному випадку верховним правом, в іншому – ганебним тавром. Насправді лише егоїзм спонукає тих, хто судить, розглядати даний вчинок або його автора у відношенні до їх власної користі чи шкоди (або у відношенні до подібності чи неподібності з ними) (курсив відповідає тексту оригіналу – **I.B.**) [1, 123-124].

Від самого початку свого існування політична діяльність, як ніякий інший вид людської діяльності, означена домінантою *спокуси владою*. В підґрунті її – найпотужніший людський потяг: *жага влади* або – «*воля до влади*» (Ф. Ніцше). До визнання і влади найкоротший шлях веде через політику, тому прагнення влади особливо посилюється із зростанням засобів утиску на людину з боку держави та соціуму. Прийнято

вважати, що наявність влади здатна множити чуття сили людини, розширювати межі її власного Я, нівелювати протиріччя між бажаним і можливим, між «хочу» і «повинен». Публічність влади, посилена увага до політичних лідерів з боку суспільства, преси та ЗМІ, пересічних громадян робить владний олімп особливо привабливим для тих, хто його прагне.

У політиці початково міститься той комунікаційний ресурс, який застосовується на різних рівнях взаємодії та відносин політичних суб'єктів – індивідів, державних інституцій, соціальних груп, течій чи партій, що виражають інтереси громадян, посадових осіб, виборців, населення (електорату). Сутнісним чинником феномена влади як ключового фактора в політиці є проблема *панування* (керівництва) й *підпорядкування*. Звідси – з'являються підстави розглядати владу як комунікаційний процес, що передбачає інформаційну взаємодію «керуючих» і «керованих», інформаційний обмін, зворотний зв'язок між ними. Як зазначає А. Юр'єв, владою не можна володіти, вона ніким не підкорена, її не можна поділити, але її закони потрібно неодмінно враховувати в політичній діяльності, узгоджуючи з ними право, економіку, ідеологію, примус [2].

Політика здійснюється, насамперед, в інформаційному просторі. Відомо теза «хто володіє інформацією, той володіє світом» сьогодні набуває найважливішого значення: інформація стає не тільки технологічною основою комунікації, але й субстратом суспільних відносин, у тому числі в політиці. Потреби політичної системи в засобах комунікації безпосередньо залежать від її функцій у суспільстві, від чисельності агентів політики, способів прийняття політичних рішень, масштабів держави та інших факторів.

Природно, що в традиційних державах минулого кошти на потреби комунікації були обмежені, тому роль «засобів» комунікації виконували головним чином гінці, кур'єри, посланці, котрі в

усній чи письмовій формі передавали тогочасну. Винахід ХІХ-ХХ ст. – поширення телеграфного, телефонного, радіо і телезв'язку – не лише задовольнив, а й загострив комунікативні потреби держав, здійснивши при цьому справжню революцію у політиці.

Сьогодні можна стверджувати, що існує пряма залежність ступеня розвитку громадянського суспільства від щільності, розгалуженості й відкритості суспільно-політичної комунікації. І чим активніше відбувається спілкування між учасниками інформаційного простору, тим ефективнішими є колективні й суспільні дії, тим більш плідно громадська спільнота здатна впливати на політичні процеси, а значить – управляти.

Політична комунікація ХХІ століття виступає своєрідним соціально-інформаційним полем політики, її медіа-простором. Роль у політичному житті суспільства комунікаційної сфери може бути порівняна, за влучним висловом французького політолога Ж.-М. Коттре, одного з «модельєрів» політичної комунікації, зі значенням кровообігу в організмі людини. Політична комунікація, як і будь-який інший її різновид, передбачає, по-перше, комунікатора, по-друге, інформаційне повідомлення, по-третє, канал зв'язку (або засіб передачі інформації), по-четверте, реципієнта (комуніканта, одержувача, споживача). До політичної комунікації належать також, і в цьому її особливість, реакція і зворотний зв'язок.

Під засобами політичної комунікації зазвичай розуміють організації та інститути, що функціонують у межах соціальної та політичної систем, за допомогою яких здійснюється процес обміну інформацією у суспільстві. Прийнято виокремлювати три основні способи політичної комунікації: через ЗМІ – друковані (преса, книги, плакати) й електронні (Інтернет, телебачення, радіо); через певні організації чи політичні партії, що є з'єднувальною ланкою між керуючими і керованими; через неформальні канали поширення

інформації на рівні міжособистісного спілкування. Зазначимо, що останні набули сьогодні значно більшої ваги у зв'язку з падінням довіри громадян до офіційних джерел інформації.

У державі й державному управлінні правляча еліта реалізує свою владу не безпосередньо, а через проміжні ланки комунікації – бюрократичний апарат та засоби масової інформації. І хоча безперервний обмін інформацією у суспільстві налагоджений між усіма складовими політичної системи – політичною елітою, бюрократією та масами – саме владна верхівка конструює і транслює суспільству вигідну для себе інформацію, скеровану на посилення її легітимності (модель К. Сайне).

Політична система не ізольована від зовнішнього середовища. Навпаки, у своєму функціонуванні вона залежить як від постійного потоку інформації, що надходить з нього, так і від безперервного потоку інформації про свій власний рух. Політична система майже ніколи не перебуває у «рівновазі». Вона бере участь у складних динамічних процесах суспільства. Фактично вона знаходиться у постійному пошукові, уточненні мети, реалізації якої залежить від взаємовідношень між усіма суб'єктами суспільно-політичної життєдіяльності держави.

Так, у політико-комунікаційних процесах важливу роль відіграє електоральна комунікація. Сам акт голосування розглядається як відповідь тих, ким управляють, на комунікативні дії тих, хто управляє чи прагне управляти. Електоральна комунікація є різновидом політичної комунікації, що легітимізує владу, дозволяючи їй де-юре собою керувати. Сучасне суспільство характеризується постійними множинними процесами прискорення, ущільнення, глобалізації комунікаційної взаємодії. Цивілізаційний поступ усе більшою мірою починає залежати від розвитку комп'ютерних комунікацій. Інформаційними технологіями просякнуті усі сфери загальнолюдського життя і найбільш помітний їх вплив у складних

політичних процесах функціонування держави. Жодне сучасне суспільство, його економіка, соціальний та політичний розвиток неможливі поза дією інформаційних технологій.

Сьогодні учені оперують також поняттям «електронна демократія». Її сутність у забезпеченні демократичної діяльності будь-якої політичної системи, коли комп'ютерні технології та комп'ютерні мережі використовуються для виконання найважливіших функцій демократії у суспільстві. Наприклад, поширення інформації, об'єднання інтересів громадян у прийнятті спільних рішень (шляхом опитування і голосування), анонс тих чи інших суспільно-політичних подій та можливість їх оперативного аналізу тощо. «Електронна демократія» вплинула також і на геополітичні зрушення останнього десятиліття: від «арабської весни» до нинішніх революційних подій в Україні.

Проте будь-які державні перетворення позначені включенням у їхній контекст феномену влади. Бажання і прагнення влади одних змушує чинити опір або підкорятися іншим. Причому сила утримувати та розпоряджатися владою прямо пропорційна силі протидії, в одних випадках, або самовідданому служінню їй, у інших. У сучасній політологічній літературі поняття влади належить до числа основоположних і досі суперечливих. Так, за визначенням Р. Даля, сутність влади полягає у можливості однієї людини змусити іншу робити те, чого вона по своїй волі не зробила б. Альтернативний підхід акцентує увагу на комунікативному аспекті владних відносин, а саме – визнанні наказів і підкоренні тому, хто має реальну владу.

З обох визначень витікає, що влада взагалі, а не тільки політична, є різновидом психологічного впливу. Кошти досягнення цього впливу варіюються у досить широких межах: від простого вмовляння до невербально-позасвідомого навіювання і аж до відкритого насильства. Проте окрім впливу держави на людину (або однієї людини на іншу)

між ними, як суб'єктами суспільно-політичних процесів, повсякчас відбувається взаємодія і сторони здатні впливати на партнера, хоч і непропорційно. Та і це можливо лише тоді, коли керуючі з керованими «говорять» спільною мовою. Останній чинник є надзвичайно важливим, адже в зворотному разі неможливо було б домовлятися з опонентами, доходити до компромісу чи укладати угоду.

У такому ж сенсі трактує владу і концепція *політичної підтримки*, згідно з якою політична система ефективно функціонує лише тоді, коли громадяни позитивно сприймають владу і надають їй психологічного сприяння, ототожнюючи з собою. Джерела позитивних образів можновладців беруть свій початок у дитинстві під впливом особливостей виховання, стосунків у сім'ї тощо. Позитивне сприйняття влади часто пов'язане з національним характером та культурологічними відмінностями народу. Політична підтримка проявляється й у таких психологічних факторах, як довіра, симпатія, готовність виступити на захист того чи іншого лідера, інституту влади, країни.

Останнє положення є особливо важливим у контексті аналізу як політичної влади загалом, так і нинішньої суспільної та державної кризи, зокрема.

Тому необхідним компонентом дослідження суспільно-політичних настроїв громадян та психологічного стану суспільства має стати правильне визначення відповідної реаліям сьогодення психологічної парадигми мислення.

«*Парадигма*» (від грец. *Παράδειγμα*, «приклад, модель, зразок, взірєць») – теоретико-методологічна модель, сукупність фундаментальних наукових установок, понять і термінів, які є загальноновизначними на певному історичному етапі розвитку науки, культури, цивілізації, що сприймаються і поділяються науковим співтовариством та забезпечують наступність знань і продуктивний поступ науки й наукової творчості.

З точки зору наукової методології парадигма – це сукупність цінностей,

методів, підходів, прийомів та засобів, прийнятих у науковому світі в рамках сталої наукової традиції, що задають логіку усій організації знань в даний період часу та структурують модель теоретичного аналізу певної групи соціальних явищ.

Парадигма може бути *абсолютною, науковою, державною*, а також – *загальноприйнятою і особистісною* (індивідуальною, суб'єктивною). Так, *загальноприйнята парадигма* передбачає зразкову модель прийняття рішень, узвичаєне сприйняття світу або окремих його частин (сфер життя чи галузей знань), що визнані переважною більшістю людей. *Особиста парадигма* – це сутнісний метод прийняття рішень, ментальна модель конкретної людини, її точка зору. При цьому вважати, що особиста парадигма є вужчою через те, що враховує особистий досвід суб'єкта або є неповною тому, що «ніхто не може знати все про все» – помилково. Загальноприйнята парадигма також визначає не «знання всього», а лише об'єктивне знання, необхідне для забезпечення еволюційної діяльності особистості в соціумі, набуття необхідних їй розумових компетенцій.

Зазвичай психологія оперує трьома основними психологічними парадигмами. (Насправді парадигм в психології значно більше, але розгляд їх усіх заслуговує окремої праці). Тому зупинимось лише на найбільш важливих: *природничо-науковій, гуманітарній і практичній*. Підставою для такого розподілу є те підґрунтя, на яке орієнтується в організації своєї структури психологічна парадигма.

Природничо-наукова парадигма теоретично систематизує об'єктивні знання про світ. Для неї характерні дві установки, які споріднюють її з класичним природознавством: цінність об'єктивного знання (пізнання об'єктивних законів) та цінність новизни (постійне приращення об'єктивного знання про світ як результат дослідження). Спосіб побудови знання з точки зору природничо-гуманітарної парадигми: гіпотеза, під-

тверджена експериментом. Критерієм є відтворюваність результатів, тобто виявлення загальних законів і залежностей. Основний вид діяльності ученого тут – дослідження, де людина розглядається як об'єкт, а, значить, її неможливо вивчити як суб'єкта, зрозуміти її людську природу, пізнати духовну сутність та індивідуальність. (Пояснити людину з точки зору природно-наукової парадигми намагався біхевіоризм).

Гуманітарна парадигма розуміється як «людський вимір» і вводить поняття «духовне життя людини». Одиначна подія завжди унікальна і не вимагає встановлення закономірностей. Гуманітарне знання передбачає перехід від факту до сенсу, від речі до цінності, від пояснення до розуміння. Суб'єкт не може вивчатися як предмет, тому що він постійно розвивається. Людина має внутрішній досвід, який впливає на її поведінку. Без урахування цього чинника будь-яке психологічне дослідження буде обмеженим. Гуманітарний підхід власне аналізує людське в людині, його суб'єктивний, духовний світ, особистісні цінності, сенс життя тощо.

Практична парадигма в психології має своїм завданням реалізацію перетворюючого ставлення. Образ, на який дана парадигма орієнтується, запозичений з інженерії і техніки. Поява технічного ставлення до дійсності пов'язана з виникненням у повсякденному бутті різноманітних розривів, які природним чином не заповнюються. Тому виникає необхідність у замісній діяльності, що й стимулює появу відповідних практик. Таким чином, в основі практичної психологічної парадигми лежить не дослідження психологічної реальності, а робота з нею. З цього не випливає повне виключення дослідницького методу з кола уваги, а, швидше, його перепідпорядкування практиці перетворення реальності, контекстуалізація практичним ставленням у цілому.

Зрозуміло, що вибір тієї чи іншої парадигми як опорної не може бути однозначним. У серйозних дослідницьких проектах вільно чи мимоволі відбу-

вається комбінування методів, підходів, парадигм. Проте, виходячи з цілей та пріоритетів дослідження, варто визначитись з базовою моделлю психологічної парадигми та відповідним їй інструментарієм.

У світлі вище зазначеного психологічний феномен політичної влади набуває сьогодні особливої складності, багатовимірності, ваги. Політична влада стає все більш привабливою для все більшої кількості людей. Чим більше різноманітних переплетінь, інтересів, необмежених можливостей сконцентровано у ній, чим більш впливовою стає особистість у політичній діяльності, чим більший політичний та бізнес капітал влада приносить, – тим жорсткішими стають шляхи її досягнення, утримання й реалізації.

Розуміння дефініції «влада» надзвичайно широке і багатогранне. Політична влада взагалі викликає вкрай полярне до себе ставлення: від поклоніння до повного неприйняття, від розуміння її як втілення божественної волі на землі до прояву найбрудніших і нищих закутків людської душі. Англійському історичу та політичному діячеві *Джону Дальбергу-Актому* (1834-1902), більше відомому як *лорд Актон*, належить блискуча думка, висловлена ще 1887 року: «Влада схильна до корупції, а абсолютна влада корумпується абсолютно. Великі люди майже завжди – погані люди... Серед того, що веде до деградації і деморалізації людини, влада – найбільш стала і активна сила» [3]. (Чи не цей вислів автора прочитаний сьогодні як афоризм *«влада розбецує, абсолютна влада розбецує абсолютно»?*.. Нині, в умовах різких і болочих геополітичних змін та військового протистояння, він є актуальним як ніколи).

Справедливість висловлювання британського політика важко поставити під сумнів. На жаль, він перевірений історією, часом, долями країн, мільйонами людських життів і набуває сьогодні нової вартості та претендує на універсальну психологічну істину. В епохах кривавих тиранів минулих тисячоліть

і фанатичних вождів останнього століття, серед новоявлених диктаторів-васалюбців і розбудовників тоталітарних держав ХХІ століття знаходимо безліч фактів розбещення владою. Її вплив на особистість можна порівняти з важкими наркотиками: фатальна залежність, параноїдальний психоз, незворотні і прогресуючі зміни в людській психіці. Напевне, політична влада містить у собі якусь потаємну субстанцію, від якої людина стає залежною, перероджується.

Експерт з психології влади, сучасний польський професор Богдан Войцішкє вважає, що влада стимулює таку структуру нервової системи, як «система винагород»: нейрофізіологічний і психологічний процес закріплення поведінки під впливом позитивних емоцій, спричинених викидом «гормонів щастя» – ендорфінів. Реакція мозку на ендорфіни така ж, як реакція на опіати: мозок збуджується, йому потрібно ще і ще. Поступово ця поведінка стає стійкою рисою особистості та викликає залежність, подібну наркотичній. Сп'яніння від влади – хрестоматійний випадок залежності, якої важко позбутися, як і будь-якого іншого джерела задоволення. З часом потреба у владі лише зростає [4].

Учений вказує, що тривале перебування при владі породжує диктаторів. Згодом змінюється і стиль сприйняття ними світу в цілому: диктатори починають ігнорувати інформацію, яка суперечить їхнім переконанням та звертають увагу лише на ті дані, що її підтверджують. Такий спосіб мислення виправдовує соціальну нерівність та

бажання контролювати підлеглих. Про самих підданих правителі думають стереотипно, наче про речі, не вникаючи у їх характер та потреби.

Крім того, влада є засобом нагромадження матеріального багатства, яке діє як додатковий наркотик і викликає ще більшу потребу і залежність. Процес і можливість безконтрольного збагачення провокує викид ендорфінів, змінює хімічні процеси в організмі людини: підвищується рівень гормону дофаміну, виникає ейфорія, постійне прагнення нових вражень. У диктаторів дофамін викликає відчуття всемогутності та самозакоханості, вони прагнуть максимізувати свою владу, зробити її абсолютною [4].

Б. Войцішкє переконаний, що добра і чесна людина також не має імунітету від розбещення владою – *влада псує усіх*. Для цього навіть не потрібно постійно її реалізовувати, достатньо бути просто переконаним у її наявності, щоб почалися дегенеративні зміни в мозку. Як цьому зарадити? Створенням демократичних механізмів контролю за владою. Один з них – заборона в розвинених країнах балотуватися на третій президентський термін. Якщо людині дати владу без суспільно-громадського контролю над нею, то психологічно вона рано чи пізно попрямує до диктатури.

Тож очевидно, що сьогодні необхідно створити нову систему політичної влади та «перезавантажити» підходи її дослідження з метою глибшого розуміння законів та механізмів функціонування і реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М.: «REFL-book», 1994. – 352 с.
2. Юрьев А.И. Механизмы влияния политики на психическое состояние людей // В сб. «Акмеология. Научная сессия 98». – СПб, 1998. – С. 248-258.
3. Цит. за: Конфисахор А.Г. Психология власти.doc
4. Войцішкє Б. <http://zbruc.eu/node/19517>